

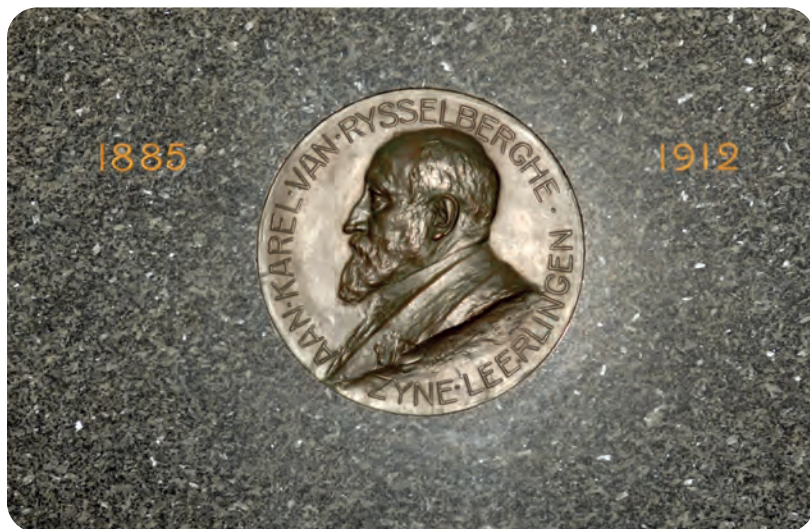
CHARLES VAN RYSSELBERGHE BOUWT IN SINT-PIETERS-BUITEN

Deel 1. Situering van het onderzoek en levensloop van de stadsarchitect

Jan Steeman

Inleiding

Eén bezoekje aan het stadsarchief had ik gepland, meer niet. Ik zou gewoon even het bouwplan van mijn ouderlijke huis in de Lostraat nr. 1 inkijken. Maar terwijl ik dacht dat al mijn vragen zouden ingelost worden, rezen er alleen maar meer. De huizen vormden geen losstaand project, maar bleken deel uit te maken van één groot perceel, gelegen tussen de Astridlaan, begin 20ste eeuw nog een integraal stuk van de Albertlaan, en de Lostraat. De grond was eigendom van een architect met naam, Charles Van Rysselberghe (afb. 1).

Afb. 1. Herdenkingsplaket met bronzen portret van Charles Van Rysselberghe naar een ontwerp van Geo Verbanck. In 1912 aangebracht in de inkomhal van de oude Academie, nadien verhuisd naar het KASK in de Bijloke (foto Liberaal Archief. Met dank aan Bart D'hondt).

Om de hele bouwgeschiedenis van het perceel beter in zijn context te kunnen plaatsen, starten we met een bronnenbeschrijving gevolgd door een korte biografie van de architect en een overzicht van zijn oeuvre. We staan ook even stil bij de ontwikkeling van de stationsbuurt in de tweede helft van de negentiende eeuw en het begin van de twintigste eeuw. Hiervoor doen we voornamelijk een beroep op de bestaande literatuur. Pas daarna brengen we een uitvoerig en chronologisch overzicht van de huizen die hij liet bouwen in de Lostraat en langsheen de pas getrokken Albertlaan.

Beschikbare literatuur

In 1973 stelde Marleen Struye aan de Gentse universiteit een licentiaatsverhandeling voor over Charles van Rysselberghe. (1) Dit document was de eerste synthese over deze architect en is nog steeds het referentiewerk voor wie meer wil weten over hem. Zij bespreekt naast zijn biografie ook de meeste van zijn architecturale realisaties: zijn renovaties en verbouwingen als stadsarchitect, zijn sociale woonprojecten en de bouw van het MSK in het Citadelpark. In tal van andere, vaak kleinere artikels, populariserende werken of scripties, wordt uitgebreider op bepaalde realisaties ingegaan. Alleen over de privéwoningen die hij ontwierp is nog weinig of niets geschreven.

In de *Inventaris voor bouwkundig erfgoed* is een beperkt aantal privéwoningen van zijn hand terug te vinden: vier woningen in de Lostraat, vier in de Astridlaan en één in de Belfortstraat. Het is belangrijk om hierbij te vermelden dat deze snelinventaris geen volledig beeld geeft van wat Van Rysselberghe heeft gerealiseerd: enkel de gebouwen die bij de inventarisatie nog bestonden en architecturaal het vermelden waard waren, werden in de lijst opgenomen. Het is dus best mogelijk dat er nog huizen opduiken mochten we alle Gentse bouwaanvragen uit de periode toen de architect actief was, napluisen.

Geraadpleegde archiefbronnen

De bronnen die we voor de bouwgeschiedenis van de vermelde huizen hebben geraadpleegd, zijn in eerste instantie de bouwaanvragen bewaard in het Gentse Stadsarchief, maar ook de informatie uit het Kadaster van Oost-Vlaanderen in Gent was nuttig. De onderzochte periode loopt vanaf het moment dat Van Rysselberghe de gronden kocht in 1884 tot en met de herverkaveling en verkoop van de site na de Tweede Wereldoorlog. De bouwaanvragen uit de periode nadien, werden slechts sporadisch bestudeerd. Aangezien tijdens het onderzoek aan het licht kwam dat een aantal huizen tij-

dens de Tweede Wereldoorlog werden verwoest, was het ook onontbeerlijk om de oorlogsschadedossiers voor deze huizen te bestuderen. Deze dossiers, bewaard in het Rijksarchief, gaven ons een goed zicht op de omvang van de schade, maar slechts een geringe kijk op de eigenlijke structuur van de gebouwen, omdat bepaalde iconografische stukken uit de dossiers zijn verdwenen. In hetzelfde archiefdepot bevinden zich ook de nalatenschappen van de architect en zijn echtgenotes. In combinatie met verschillende notariële akten over de aan- en verkoop van de gronden en huizen gaven deze bronnen een goed zicht op de financiële component in ons verhaal. Gezien de architect pas in 1920 overleed, hebben we deze bronnen moeten bestuderen via de afschriften die in de hypotheekkantoren werden neergelegd. Bij notariële akten zijn immers enkel de documenten ouder dan 100 jaar voor het publiek toegankelijk, bij de afschriften van de hypotheekkantoren is dat niet het geval, ook al gaat het om dezelfde inhoud.

Afb. 2. Vroegere stadsschool aan Klein Raamhof uit 1900, later museum 'De School van Toen'. Gebouwd in 1901 in neoclassicistische stijl met tempelachtige frontonnetjes (foto 2018, TDM). Een type dat toen 'in' was bij de stadsscholen, die zich o.m. daarin wensten te onderscheiden van neogotische katholieke schoolgebouwen. Charles Rysselberghe ontwierp een hele reeks scholen van dat standaardtype. Van de 22 Gentse stadsscholen die we van hem kennen, bleef de sfeer hier het best bewaard, schrijft Dirk Laporte e.m. in Gids voor architectuur in Gent (2003, Lannoo, Tielt).

Daarnaast consulteerden we ook een aantal kleinere archieffondsen. Het OCMW-archief van Gent, dat in de herfst van 2018 werd samengevoegd met het Stadsarchief Gent, bewaart een aantal dossiers in zake de aankoop van een stuk grond door de architect. In Reeks G over Openbare Werken van datzelfde Stadsarchief vonden we dan weer verschillende stukken die ons meer informatie verschafte over de aanleg van de Albertlaan en de gevolgen hiervan voor de buurtbewoners. Zo troffen we onder andere een interessant ontengingsdossier aan.

Verder waren ook verschillende genealogische bronnen van enorme waarde ter aanvulling van hiaten in de stamboom van de familie Van Rysselberghe: de obligate geboorte-, huwelijks- en overlijdensakten van de burgerlijke stand, maar vooral ook de tienjaarlijkse volkstellingen die worden bewaard bij de stadsadministratie. (2) Deze laatste bron verschaft ons immers meer inzicht in de verschillende woonplaatsen van de architect en zijn familie en de samenstelling van het gezin op verschillende momenten.

Beperkingen van het onderzoek

Doorheen het onderzoek stuiten we ook op een aantal beperkingen. Zo zijn er van de architect geen persoonlijke archieven bewaard. Ook zijn we er niet in geslaagd om rechtstreekse afstammelingen van de architect terug te vinden. De stamboom loopt dood bij een achterkleindochter van de architect. (3) Het is niet geweten of deze dame nog leeft en nakomelingen heeft. Daardoor bleven we afhankelijk van officiële en ambtelijke stukken en kregen we moeilijk inkijk in het privéleven van de architect. Ook de iconografische bronnen zijn schaars. Er zijn uiteraard tal van mutatieschetsen en rudimentaire kaarten die ons een kijk geven op de indeling en de structuur van de bestudeerde percelen. Oude foto's van de buurt en de opstanden van de verschillende huizen zijn evenwel vrij schaars. Van de oude interieurs is al helemaal geen beeldmateriaal teruggevonden.

Ook was het in het kader van dit bescheiden onderzoek niet mogelijk om het interieur van de diverse huizen die nu nog bestaan te bezoeken. Het plaatsbezoek beperkte zich enkel tot het bezichtigen van de huidige gevels om ze te vergelijken met de oude bouwaanvragen, -plannen en foto's. Het onderzoek focust dus voornamelijk op een reconstructie van de bouwgeschiedenis ten tijde van Charles Van Rysselberghe. Een uitgebreide kunsthistorische analyse ontbreekt, al wordt af en toe wel getracht om de huizen te situeren binnen het bekende oeuvre van de architect.

Afb. 3. Het Laurentinstituut (foto 2018 TDM), een schoolgebouw waarin de architect zich - zo te zien - kon uitleven. Een vleugel in eclectische stijl uit 1903, met (waarachtig!) een torentje, tegen een iets beter behouden rechtere vleugel met hoofdingang voor de school.

Levensloop

Charles-Julien Van Rysselberghe werd op 25 juli 1850 geboren in Meerle, nu een deelgemeente van Hoogstraten (provincie Antwerpen), als derde kind van Jean-Baptiste Van Rysselberghe (1820-1893) en Mélanie Rommens (1821-1897). Zijn vader was een eenvoudige schrijnwerker uit Lochristi, die zich

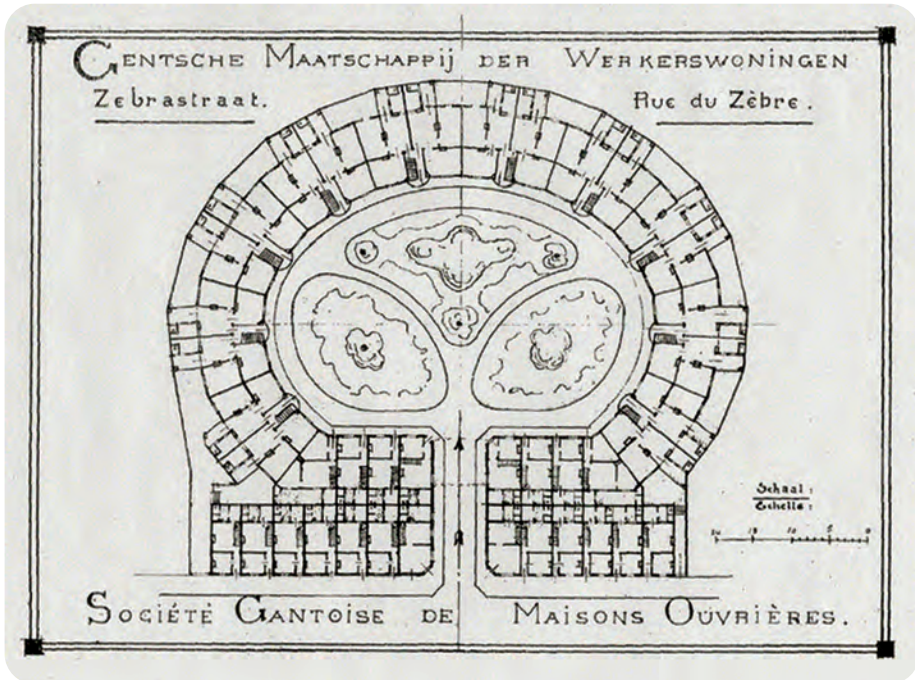
wist op te werken tot aannemer en architect. Het echtpaar kreeg zes kinderen (4): François (1846-1893), Sylvie (1848-1930), Charles-Julien (1850-1920), Julien (1852-1931), Octave (1855-1929) en Théophile (1862-1926). Jean Baptiste stimuleerde zijn vijf zonen om te studeren. Hierdoor wisten ze elk een succesvolle loopbaan uit te bouwen: Charles en Octave werkten elk als architect, François en Julien bouwden allebei een academische carrière uit en de jongste, Théo, maakte faam als (neo-)impressionistisch kunstschilder. (5)

Op 11 januari 1879 huwde Charles in Oostende met Emma Housmans (°1843). Door dit huwelijk erkende hij het eerste kind van het gezin, Marguérite, dat reeds op 18 juli 1878 het levenslicht had gezien. Later werden nog drie zonen geboren: Frédéric (°1879), René (°1881) en Paul (°1883). Nadat Emma Housmans overleed op 11 januari 1899, hertrouwde Charles op 1 september 1900 met de weduwe Marie Clémence Isabelle De Nijs (1852-1917).

Studies en professionele loopbaan

Charles liep school aan de Gentse academie, afdeling bouwkunde, van 1863 t.e.m. 1874 waar hij zich onderscheidde als een bijzonder nijvere leerling. Op het eind van zijn studie werd hij beloond met de Prijs van de stad Gent voor een opmerkelijk ontwerp van een stadhuis. De wedstrijd leverde hem het diploma van 'Bouwmeester der Academie van Gent' op. Aan de prijs was ook een beurs van 1000 frank verbonden die hem de mogelijkheid bood om gedurende drie jaar ervaring op te doen in het buitenland. Hij wendde de beurs echter niet aan voor de gebruikelijke studiereis, maar zette ze in voor een stage bij de stedenbouwkundige diensten van Gent (bij Adolphe Pauli en Théo Bureau), Mons (bij Joseph Hubert) en Elsene (bij Victor Besme).

Nadien ging hij voor drie jaar aan de slag als adjunct-stadsarchitect in Oostende. Zo hielp hij architect Joseph-Jean Naert met het ontwerp van de metalen koepel van het tweede Casinokursaal in Oostende en bouwde hij er ook de toenmalige vismijn. In oktober 1879 werd hij aangesteld als stadsarchitect in Gent, nadat Jean Pierre Hofman het jaar voordien was ontslagen als ingenieur-directeur van de openbare werken van de stad. (6) Hij bleef deze functie uitoefenen tot zijn pensioen in 1916. Hij kreeg toen de titel van erestadsarchitect. Vanaf 1882 was hij docent aan de Gentse Academie, eerst als assistent van zijn leermeester Adolphe Pauli, later volgde hij hem 'volwaardig' op, ook al had het stadsbestuur liever een meer vernieuwende architect op die post gezien. Hij vervulde deze functie tot 1912.

Afb. 4. Grondplan van het wooncomplex De Cirk in de Zebrstraat (DSMG, Begijnhof, Sint-Amandsberg, reeks Straten).

In zijn functie als stadsarchitect heeft hij bijzonder veel scholen opgetrokken (22 in totaal), voornamelijk in de 19de-eeuwse stadsgordel die zich net in die periode sterk uitbreidde. Een aantal van deze scholen, zoals het Kerckhove Instituut in de Pollepelstraat, is ondertussen sterk verbouwd of zelfs helemaal verdwenen. Nog steeds springen de Andriesschool aan de Antonius Triestlaan en de Rijksmiddelbareschool aan de Bisdomekaai, beide opgetrokken in neovlaamse renaissancestijl, in het oog. Van de scholen geven we als illustratie bij dit artikel nog een drietal voorbeelden (afb. 2 en 3). Als stadsarchitect had hij ook de hand in de renovatie of uitbreiding van veel historische gebouwen die nu nog het stadsbeeld bepalen: o.a. uitbreidingen en renovaties van het stadhuis, de Achtersikkel, de Opera en de Lakenhalle. Als lid van de beheerraad van de *Gentsche Maatschappij der Werkmanswoningen* realiseerde hij ook een aantal sociale woonprojecten zoals De Cirk (afb. 4) in de Zebrstraat (1908) waarvoor hij internationaal gelauwerd werd, en een reeks ‘maisonnettes’ aan de Zonnebloemstraat (1912), Rooigemlaan, Biezenstuk (1913) en de Roggestraat (1914). Voeg daarbij nog de meer imposante gebouwen aan nieuw getrokken straten, zoals de Belfortstraat, voorheen de Borluutstraat,

dwars door het oude stadswefsel getrokken in 1899 (afb. 5).

Afb. 5. Aan de hoek van de Kammer- en Belfortstraat: in eclectische stijl gebouwd in opdracht van de Stedelijke Gas-, Water- en Elektriciteitsdienst, begin twintigste eeuw. Huidige functie: woon-winkelcomplex (foto TDM, 2018).

Over het algemeen wordt het Museum voor Schone Kunsten (MSK) in Gent als zijn *pièce de résistance* beschouwd (1898-1904; uitbreiding in 1912). De architect vatte het museumgebouw op als een klassieke Hellenistische kunsttempel. Hij hield de buitengevels vrij sober, met het idee dat het groen van het park errond het geheel zou camoufleren. De Koninklijke Commissie voor Monumenten had de gevel liever wat imposanter gehad. Maar Van Rysselberghe had een treffend antwoord klaar op deze kritiek: *C'est à l'intérieur et non au dehors d'un musée que doivent éclater les richesses artistiques. L'écrin ne peut jamais écraser le bijou.* (7) Het citaat is eigenlijk niet alleen toepasselijk voor het Museum voor Schone Kunsten, maar ook voor veel andere opdrachten van de architect. Soberheid en functionaliteit stonden bij veel van zijn realisaties centraal. In deze context is zijn ontwerp van de overvloedig versierde

Afb. 6. Kiosk in het Citadelpark naar een ontwerp van Charles Van Rysselberghe gebouwd in 1885. Nog in volle glorie op deze ongedateerde postkaart (verz. R. Heughebaert).

Afb. 7. Actuele toestand. Het nog steeds fraaie gebouwtje is enkele van zijn sierpluimen kwijtgespeeld (foto TDM, 2018).

kiosk in het Citadelpark (afb. 6 en 7) als een buitenbeentje te beschouwen.

Qua architecturale stijl wordt Charles Van Rysselberghe omschreven als een gematigd eclecticus: veel van zijn gebouwen bevatten neoclassicistische elementen, andere leunen dan weer meer aan bij de neorenaissance of de rondboogstijl die door zijn leermeester Pauli vanuit Duitsland werd geïntroduceerd in het Gentse straatbeeld. In latere bouwwerken, zoals de eerdergenoemde Maisonnettes, is een uiterst lichte zweem van art nouveau te herkennen. Door het openbare karakter van veel van zijn bouwwerken (cf. scholen, sociale huisvesting) moest hij niet zelden bouwen met beperkte middelen. Door zijn academische en functionele soberheid valt hij misschien niet direct op zoals andere tijdgenoten, maar het aantal gebouwen dat hij in Gent neerpootte valt niet te overzien.

Met dank aan Tim De Moerloose voor de foto's.

Noten

(zie ook 'Uitgegeven bronnen' en 'Archiefbronnen')

- 1 Struye, M. (1973).
- 2 Het bevolkingsregister is doorgaans niet raadpleegbaar voor het grote publiek, in tegenstelling tot de akten van de burgerlijke stand ouder dan honderd jaar. We willen hierbij mevr. Bea Baillieul van harte danken voor haar opzoekingen.
- 3 Huguette van Rysselberghe, dochter van Willy Van Rysselberghe en gehuwd met André Verschoore. Informatie verschaft door Hilde Langenaken, Dienst Wetenschappelijke Inlichtingen van de Koninklijke Sterrenwacht in Ukkel.
- 4 Drie andere kinderen van het gezin overleden voor hun eerste levensjaar: een meisjestweeling stierf reeds na twee dagen (1858) en een broertje met de naam Octave Joseph (1854) overleed op de leeftijd van 3,5 maand.
- 5 Voor een gedetailleerd overzicht van de stamboom van de Familie Van Rysselberghe zie Huys, P. (1999).
- 6 Hofman, J. (1879). Adolphe Pauli was stadsarchitect tot 1867. In dat jaar werd hij hoogleeraar aan de universiteit en nam J. Hofman een groot deel van zijn taken over. In de periode 1867-1873 bekleedde Pauli de functie van raadgevend stadsarchitect, nadien die van Erestadsarchitect. Vlak voor Van Rysselberghe in dienst trad, had Gent dus geen volwaardige stadsarchitect in functie.
- 7 Lageye, G. (1902). Le nouveau musée de Gand. In: *Le Petit Messenger de Bruxelles*, jrg 2 nr 225, p. 1

Uitgegeven bronnen

- Antoine, F. (2012). *De individuele dossiers 'Oorlogsschade aan private goederen' (Tweede Wereldoorlog)*. (Vert.) Brussel: Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën.
- Atlas der Buurtwegen (1841)*. (2017, 10-11). Opgehaald van Geopunt Vlaanderen: www.geopunt.be
- Avermaete, T., Nevejans, A., Provo, B. (2006). *Architectuurarchieven in Vlaanderen: kwalitatieve veldbeschrijving en analyse van het Vlaamse architectuurlandschap*. Antwerpen: Vlaams Architectuur Instituut.
- Baillieul, B. (2006). *Wandelen in Sint-Paulusparochie*. Gent: Stad Gent.
- Bisschop, M.-L., Deseyn, G., Desmedt, J. (1984). *Volkshuisvesting in Gent: tentoonstelling naar aanleiding van 80 jaar Gentse Maatschappij voor Huisvesting*. Gent: Stad Gent. Dienst Monumentenzorg en Stadsarcheologie.
- Bogaert, C., Lanclus, K., Verbeeck, M., e.a. (1982). *Bouwen door de eeuwen heen: inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur. Deel 4nc. Stad Gent. 19de- en 20ste eeuwse stadsuitbreiding*. Gent: Snoeck Ducaju.
- Boone, M., & Deneckere, G. (red). (2010). *Gent: stad van alle tijden*. Antwerpen: Mercatorfonds.
- Bosschem, J., Viaene, P. (red.). (2001). *250 jaar architecten van de Academie Gent, 1751-2001*. Gent: Hogeschool Gent.
- Broidioi, K. (2007). *Citygraphy Gent : de transformatie van de stadsrand tussen 1860 en 1914*. Gent: Universiteit Gent.
- Capiteyn, A., Lefebure, J., Van Herreweghe, J., e.a. (2013). *Impact: Wereldtentoonstelling Gent van 1913*. Gent: Stad Gent.
- Charles, L., Antheunis, G., Capiteyn, A., [e.a.]. (2007). *Buskruit en Sauerkraut: oorlogsbronnen in de Zwarte Doos (20ste eeuw)*. Gent: Stadsarchief.
- Charles, L., Everaert, G., [e.a.]. (2001). *Erf, huis en mens : huizenonderzoek in Gent*. Gent: Stichting Mens en Cultuur.
- Coene, A., De Raedt, M. (1990). *Bijdragen tot de stadsontwikkeling van Gent, 1560-1990*. Gent: uitgave in eigen beheer
- Coene, A., De Raedt, M. (2011). *Kaarten van Gent. Plannen voor Gent 1534-2011*. Gent: Snoeck.
- Daem, M. (1975). *Votiefschilderijen en mirakelboek van Kapelletje Schreiboorn te Gent*. Gent: Koninklijke Bond der Oostvlaamse Volkskundigen.
- Dambryne, J., Bral, G. J., Rambaut, A., [e.a.]. (1992). *Een stad in opbouw: Gent van 1540 tot de Wereldtentoonstelling van 1913*. Tielt, Lannoo.
- De Herdt, R., Deseyn, G., Van den Hole, W. (1985). *100 jaar plantsoendienst: promenades, parken, functioneel groen*. Gent: MIAT.
- De Keukeleire, E. (2004). *Sint-Pieters-Aalst, Sint-Pieters-Aaigem, Sint-Denijsplein*. [S.l.] Uitgave in eigen beheer.
- De Paepe, J. (1974). *100 jaar Sint-Pieters-Buiten Gent 1874-1974*. Gent: Culturele kring Sint-Pieters-Buiten.

- De Smet, J. (red.). (2007). *Museum voor Schone Kunsten, Gent: het gebouw van Charles Van Rysselberghe - Museum of Fine Arts, Ghent: the building by Charles Van Rysselberghe*. Gent: Vrienden van het Museum voor Schone Kunsten.
- De Vuyst, W., Everaert, G. (2001). De Handelsbeurs: de metamorfoses van de Gentse Hoofdwacht (18de-begin 20ste eeuw). *Handelingen der Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, vol. 55, p. 297-346.
- Deseyn, G. (1989). *Bouwen voor de industrie: een verkenning in het Manchester van het vasteland*. Gent: MIAT.
- Dhanens, P. (2009). *Een eeuw luchtvaart boven Gent. Deel 2: 1940-1945*. Erembodegem: Flying Pencil.
- D'Hondt, B. (2014). *Van Andriesschool tot Zondernaamstraat: gids door 150 jaar liberaal leven in Gent*. Gent: Snoeck.
- Dubois, M. (2016). BE. tekenen. In *Kunsttijdschrift Vlaanderen*. Brugge nr. 358, p. 2-7.
- Dumont, M. E. (1951). *Gent. Een stedenaardrijkskundige studie*. Brugge: De Tempel.
- Eeckhout, P. (red.). (1975). *Gent: duizend jaar kunst en cultuur. Deel 3: stadsontwikkeling en architectuur, keramiek, koper en brons, ijzerwerk, tin, meubelkunst, tapijtkunst*. Gent: Stad Gent.
- Gils, R. (2005). *De versterkingen van de Wellingtonbarrière in Oost-Vlaanderen: de vesting Dendermonde, de Gentse citadel en de vesting Oudenaarde*. Gent: Provinciebestuur Oost-Vlaanderen.
- Gysseling, M. (1954). *Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen*. Antwerpen: De Standaard.
- Haslinghuis, E. J., Janse, H. (2005). *Verklarend woordenboek van de westerse architectuur- en bouwhistorie: bouwkundige termen* (5de geheel herziene druk ed.). Leiden: Primavera Pers.
- Hofman, J. (1879). *Ma révocation comme ingénieur-directeur des travaux de la ville*. Gent: Waem-Lienders.
- Hostyn, N. (1979). Architecten van Oostende - de Belle Epoque. XX. De gebroeders Van Rysselberghe. *De Plate*, jg. 8 nr. 3, p. 61-62.
- Huys, P. (1999). Onze kwartierstaat: Theo Van Rysselberghe, Gents kunstschilder (1862-1926). *Vlaamse Stam*, jg 35, p. 367-379.
- Keymeulen, R. (2001). *Architectuurverkenningen: 1751-2001, 250 jaar architecten van de Academie Gent*. Gent: Museum voor Sierkunst en Vormgeving.
- Lagye, G. (2(1902). Le nouveau musée de Gand. *Le Petit Messenger de Bruxelles*, jg 2 nr 225, p. 1.
- Laleman, M.-C., & Lievois, D. (15(1991). Een 17de-eeuws bastion buiten de Kortrijkse poort. *Stadsarcheologie: bodem en monument in Gent*, jg 15 nr 1 p. 5-33.
- Laporte, D. (1994). *Architectuurgids Gent*. Turnhout: Brepols.
- Laporte, D. (2000). De bouwgeschiedenis van het Museum voor Schone Kunsten. In *200 jaar verzamelen, collectieboek Museum voor Schone Kunsten Gent* (p. 1-36). Gent: Ludion.

- Laporte, D., & Snauwaert, L. (2003). *Gids voor architectuur in Gent*. Tiel: Lannoo.
- Nevejans, A., & Van Impe, E. (2016, 11 15). *Charles Van Rysselberghe*. Opgehaald van ODIS: http://www.odis.be/Ink/PS_72312
- Poulain, N., Dubois, M., Deseyn, G., [e.a.]. (1985). *Gent en architectuur: trots, schande, en herwaardering in een overzicht*. Brugge: Van de Wiele.
- Rogge, J., Pieters, D. (2018). *Het Sint-Pietersstation en de ontwikkeling van de Zuidkant van Gent*. Gent: Snoeck.
- Rummens, M. (1992). *Honderd jaar stedelijke basisschool Desiré Van Monckhoven 1892-1992*. Gent: Van Monckhoven.
- Strauven, F. (2003). Van Rysselberghe, Charles. In: A. Van Loo, *Repertorium van de architectuur in België van 1830 tot heden* Antwerpen: Mercator, p. 389-390.
- Struye, M. (1973). *Karel Van Rijsselberghe, architect: zijn leven en werk (1850-1920)*. Gent: Rijksuniversiteit Gent. HIKO. (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- Taghon, P. (1986). *Gent, mei 1940*. Gent: Historica.
- Van Audenaerde, F. (1984). *Ontstaan en groei van de Gentse Maatschappij voor de huisvesting*. Gent: Rijksuniversiteit Gent. (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- Van de Voorde, S., De Caigny, S., Nevejans, A. [e.a.] (2012). *Bronnengids Architectuuronderwijs Vlaanderen*. Antwerpen: Centrum Vlaamse Architectuurarchieven.
- Van den Eeckhout, P., & Vanthemsche, G. (red.) (2009). *Bronnen voor de studie van het hedendaagse België, 19e-21e eeuw* (2de herziene en uitgebreide uitg.). Brussel: Koninklijke Commissie voor Geschiedenis.
- Van Doorne, G., Deseyn, G., Desmedt, J., e.a.. (1984). *Volkshuisvesting in Gent: 80 jaar Maatschappij voor huisvesting*. Gent: Stad Gent.
- van Osta, W. (2001). *Overzicht van Noord- en Zuid-Nederlandse Lo-namen*. Tongeren, Michiels.
- Van Rijckeghem, C., Welter, H. (red.). (2010). *Gent op het spoor: stations maken de stad*. Gent: Snoeck.
- Van Tyghem, F. (1978). *Het stadhuis van Gent: voorgeschiedenis, bouwgeschiedenis, veranderingswerken, restauraties, beschrijving, stijlanalyse*. Brussel: Koninklijke Academie voor Wetenschappen, letteren en schone kunsten van België.
- Vanhove, J.-L. (1982-1983). *Scholenbouw in Gent, in de 2de helft van de 19de eeuw*. Gent: Rijksuniversiteit Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- Ville de Gand. *Bulletin communal*. (1885-1886; 1878-1879; 1916).

Archiefbronnen

Archief van het Kadaster in Oost-Vlaanderen

Stad Gent. Sectie I. Afdeling 9. Kadastrale leggers en Mutatieschetsen 1885-1933: 1886, schets 6; 1895, schets 4; 1905, schets 15; 1908, schets 13; 1911, schets 22; 1915, schets 15; 1931, schets 47; 1933, schets 53

Stad Gent. Dienst bevolking

Volkstellingen 1881-1890: 5H, boek 3, f. 680; Volkstellingen 1891-1900: 5H, boek 9, f. 100; Volkstellingen 1901-1910: 5H boek 10, f. 1 & 5H boek 59 f. 48; Volkstellingen 1911-1920: wijk 9, boek 1a, f. 51

Stadsarchief Gent

Modern archief. Reeks G. Openbare Werken: Dossiers: G3506; G3763; G3786; G3799; G3800; G3833; Reeks G12. Bouwdossiers: G12/1884/L/2; G12/1891/L/2; G12/1893/L/3; G12/1894/L/2; G12/1896/L/1; G12/1903/B/21; G12/1903/L/4; G12/1904/B/41; G12/1906/A/8; G12/1907/L/2; G12/1909/B/43; G12/1914/B/15; G12/1929/A/7; G12/1933/L/10; G12/1945/A/11; G12/1947/K/36; G12/1947/K/44; G12/1947/K/51; G12/1968/K/8; G12/1968/K/9; G12/1968/K/32: Modern archief. Reeks VII. Beluiken: Roggestraat.

OCMW archief Gent

Dossier: Hospices civils de Gand. Autorisation de vendre du 17 Octobre 1885; Vente à Gand du 4 Mars/1886 par le Notaire Chs. De Weerd y résidant.

Rijksarchief Gent

Registers van de Burgerlijke stand, geraadpleegd via: www.search.arch.be, www.zoekakten.nl (website afgesloten) en www.familysearch.org

Archief van het Ministerie van Wederopbouw. Individuele dossiers 'Oorlogsschade aan private goederen' (Tweede Wereldoorlog). Provincie Oost-Vlaanderen: Dossiers: 4.000.830; 4.001.868; 4.047.355; 4.099.953; 4.136.122; 4.136.123.

Archief van het kantoor der Hypotheken van Gent. Toegangsnummer F758: Hypotheken Gent 0000.

Archiefnrs.: 3342; 3402; 3673; 5310; 5344; 5357; 5577; 5705; 5715; 5733; 5866; 5869

Reeks 187: Nalatenschappen Gent. Toegangsnummers F414 en F465; F414 Archiefnrs.: 1391, 1392, 1402, 1403; F465 Archiefnrs.: 33, 34, 42

Universiteit Gent

Collectie Vliegende Bladen BIB.VLBL.HFIL.R.045.09

Collectie Huwelijksaankondigingen BIB.GENEA.012964